

DİNÎ-TASAVVUFÎ TÜRK EDEBİYATININ CUMA HUTBELERİNDE KULLANIMI VE ÖĞRETİCİ İŞLEVİ

The Usage of Religious Mystical Turkish Literature in Friday Sermons and its Didactic Function

Mehmet ÖZDEMİR*

ÖZ

Bu makalede, Türk Halk edebiyatının bir şubesi olarak değerlendirilen Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatının ve bu edebiyatın oluşturduğu metinlerin (hikmet, ilahi, tevhid, vb.) Cuma hutbelerinde kullanımı ve öğretici işlevi incelenmektedir. Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı, Türk Halk edebiyatının İslami gelenekte oluşan şubesidir. Bu edebiyat, “Tekke Edebiyatı veya “Tasavvuf Edebiyatı” olarak da isimlendirilir. Tekke edebiyatı; Hoca Ahmet Yesevi, Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre gibi mutasavvıf şairlerin -çoğu zaman İslam dinini öğretme amacıyla- icra ettikleri, inançları konu alan Türk Halk edebiyatı koludur. Hutbe ise Cuma ve bayram namazlarında cami imamı veya vaizi tarafından minberde okunan belirli bir bölümünü duaların oluşturduğu ve cemaati birçok konuda bilgilendirme amacı taşıyan öğretici metinlerdir. Cuma ve bayram namazlarında okunan hutbeler, namazın ayrılmaz bir ögesidir. İslamî tabire göre; Cuma namazlarında okunan hutbeler, farz bayram namazlarındakiler ise vacip olarak değerlendirilir. Araştırmada, Tekke edebiyatı ve hutbeler İslamî gelenek bağlamında öğretici yönden incelenecektir. Çalışmada merkezden (Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından) düzenlenen 1999-2006 yılları arasında hazırlanan hutbelerle, il bazında (il müftülüklerince) düzenlenen 2006-2011 yılları arasındaki hutbeler incelenmiş ve bu hutbelere seçilen örnekler analiz edilmiştir. Bu bağlamda Türklerin kabul ettiği inançlar ve bu inançların kültürel etkileri, Tekke edebiyatının oluşumu ve türleri, hutbe kavramı ve ilk hutbe hakkında kısa bilgiler verilecektir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve il müftülüklerinin hazırladığı hutbe metinlerindeki Tekke edebiyatı örnekleri analiz edilerek bir takım çıkarımlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslamiyet, Cuma Hutbeleri, kültür, eğitim, edebiyat, tasavvuf

ABSTRACT

In this article; the usage of Religious-Mystical Turkish literature, which is considered to be the branch of Turkish Folk literature, and texts (wisdom, divine, monotheistic etc.) generated by this literature on “Friday Sermons” and its didactic function are studied. Religious-Mystical literature is the genre of Turkish Folk literature composed in Islamic tradition. This literature is also known as a dervish literature or literature of mysticism. Dervish literature includes the texts about beliefs performed by dervish poets like Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana Celaleddin Rumi, Hacı Bektaş Veli. Sermons are instructive and informative prayer themed texts read by imams from pulpit on Fridays or in Bairam mornings. Sermons, read “Fridays or Bairam Prayers” are inseparable parts of ritual; in Islamic perception, “Friday Sermons” are religious binding duty and sermons of bairam (cannot be abandoned). In this research, both Dervish literature and sermons are studied deductively in context of Islamic tradition. In this study, sermons prepared by administrative centre between the years 1999-2006 and prepared by county officials between the years 2006-2011 are examined and selected samples are analysed. The study gives brief information about beliefs accepted among Turks and effects of these beliefs on Turkish culture, formation of Dervish literature and its genres, sermons term and its historical background. After the informing part, the patterns of Dervish literature in sermons are handled with analyses and the outcomes are stated.

Key Words

Islam, Friday Sermon, cultural education, literature, mysticism

* Giresun Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, care.28@hotmail.com

Giriş

Türk Halk edebiyatının önemli bir şubesi olarak değerlendirilen Tekke edebiyatının oluşum süreci, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte başlamıştır. Ancak Türkler, İslamiyet öncesinde de çeşitli inançlarla dinî gereksinimlerini karşılamışlardır. Hunlardan Göktürlere gelinceye kadar konargöçer yaşamın ve Gök Tanrı İnancının etkisiyle kültürleri şekillenen Türkler, Uygurların din değiştirmesine (Maniheizm ve Budizm) paralel yerleşik yaşamı seçerek bu din değişikliğiyle birlikte kültürün de değişmesine ortam hazırlamışlardır. Elbette, Hunlardan Uygurlara gelinceye kadar geçen dönemde olduğu gibi Karahanlılar Dönemi'nde İslamiyet'in kabulüyle de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Türk kültürü, değişimini ve gelişimini aynı hızda sürdürmüştür. Bu durum, kültür ve din arasında karşılıklı bir etkileşim yaşandığının da göstergesidir.

Türkler, İslamiyet'le tanışmadan evvel bir takım kültürlere (Atalar kültü; tabiat kültüleri, ağaç kültü su kültü vb.) ve pratiklere (Şamanizm, Kamlık vb.) inanmışlar, Gök Tanrı İnancı, Budizm ve Maniheizm gibi çeşitli dinleri de benimsemişlerdir. Bu inançların oluşturduğu zengin kültür birikimine, Karahanlı Devleti zamanında İslamiyet de eklenmiştir. Elbette bu inançlara ait olan dinî bir edebiyat söz konusuydu. Orhun Yazıtları'nda birçok yerde vurgulanan “*Gök Tanrı*”, Uygurlar Dönemi'nde “*Maniheizm ve Budizm*” dinlerini öğretmek amaçlı oluşturulan çeviri metinlere dayalı edebiyat, Karahanlılar Dönemi'nde İslamiyetin kabulüyle birlikte en yüksek zirveye ulaşmıştır.

Türklerin İslamiyet öncesi edebi-

yatları incelendiğinde, “sav (atasözü), sagu (ağıt), koşuk (koşma), destan” türlerinde eseler veren ve dinî-ruhanî güçleri olduğuna inanılan “şaman, kam, bahşı, ozan” gibi şairleri bulunuyordu. Özellikle saguların ölen kişinin ardından onun ölümüne duyulan üzüntüyü ifade etme amacıyla söylendiği bilinmektedir. Divân-ı Lügât'it-Türk aracılığıyla bu güne ulaşan “*Alp Er Tunga Sagusu*”, bu nazım türünün ilk örneğini oluşturur.

İslamiyetin kabulüyle birlikte oluşmaya başlayan dinî içerikli şiirler, “*hikmet, ilahi, tevhid, münacaat, na't, mevlid, hilye vb.*” nazım türleriyle adlandırılmış ve Türk Halk edebiyatı içinde Tekke edebiyatı diye bir bölüm oluşmuştur. Güzel'e göre: “*Bu edebiyat işlediği konular ile halk dilini, düşüncesini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak, halkın bütünü ile iç içe bulunmakta ve her zümreye de hitap etmek suretiyle birleştirici-bütünleştirici bir rol oynamaktadır. Bu edebiyat, vermek istediği mesajları, halkın anlayabileceği bir anlatım tarzı içinde onlara ulaşturmaya çalışmaktadır*” (1989: 251.)

Karahanlılar devrinden itibaren yukarıda değinilen nazım türlerini (hikmet, ilâhi, tevhid vb.) kullanarak Tekke edebiyatının oluşumuna önemli katkılar sağlayan “Hoca Ahmet Yesevi, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal” başta olmak üzere pek çok mutasavvıf şair yetişmiştir. İlk Türk sûfisi olarak bilinen Hoca Ahmet Yesevî, “Divan-ı Hikmet” isimli eseriyle Tekke edebiyatının kurucusu sayılmış ve buradaki “hikmet” sözcüğünü de ilk kez o kullanmıştır. M. Fuat Köprülü, Yesevi'nin hikmet tarzı şiirlerini topladığı eserine neden Divan-ı Hik-

met ismini verdiğini şu şekilde açıklar: “*Yesevi'nin tasavvufî manzumelerini içine alan ünlü eserine Divan-ı Hikmet derler; çünkü o manzumelerin hepsi ayrı ayrı bir “hikmet”tir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufî manzumelere nasıl “ilahi” adı veriliyorsa, Doğu Türklerinde de Ahmet Yesevi'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine genellikle “hikmet” derler*”(2007: 135).

Kelime manasıyla tanımlanacak olursa hikmet, TDK sözlüğünde: “1. Bilgelik. 2. Tanrı'nın insanlarca anlaşılabilen amacı. 3. Gizli sebep” olarak tanımlanmıştır. Yesevi, özellikle söylediği hikmetlerle Türkler arasında İslamiyetin anlaşılabilir olarak yayılmasını hızlandırmış ve ondan sonra Anadolu'da yetişen Mevlâna, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pîr Sultan Abdal vb. mutasavvıf şairler de Tekke edebiyatının gelişimini hızla sürdürmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla buraya kadar kısaca ifade edilmeye çalışıldığı gibi Türk Halk edebiyatının bir kolu olan Tekke edebiyatı, İslami çevrelerde oluşmuştur.

Hutbe Kavramı ve Hutbenin Tarihi

Hutbe, çeşitli sözlüklerde birbirine yakın anlamlar içerecek şekilde tanımlanmıştır. TDK sözlüğünde: “1.din, 2.Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.” Tarih Terimleri Sözlüğünde: “İslam ülkelerinde, devletin bağımsızlığı belirtisi olarak, Cuma ve bayram namazlarından önce okunan dua ve verilen öğütler”, olarak tanımlanırken; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hutbe kavramı: *Cuma ve bayram günlerinde camilere gelen müminleri, dinî konularda aydınlatmak üzere hatibin*

yaptığı konuşma” olarak tanımlanmıştır. Apaydın hutbeyi: “*Haftada bir gün bir mekânda toplanmış olan müminlerin başta dinî konular olmak üzere, onların hayatlarını kolaylaştıracak ilişkilerini uyumlu hale getirecek her konuda aydınlatılması için hutbe bir vesile ve fırsat*” olarak tanımlamıştır (1998: 299). Tüm tanımlamalarda dikkatle üzerinde durulması gereken önemli nokta, hutbelerin sadece dua içerikli metinler olmadığı; aynı zamanda toplumdaki çeşitli meseleleri de üzerine alarak toplumu aydınlatmıştır.

Yazının giriş bölümünde Yesevi geleneğinin mahsullerinden olan hikmetler; “bilgi, öğüt, gizli sebep vb.” anlamlara gelecek şekilde tanımlanmıştır. O halde geçmişte Yesevi'nin hikmetleri vasıtasıyla gerçekleşen dinî öğretisi, Hz. Peygamber zamanından bugüne hutbeler aracılığıyla yapılmaktadır. Diğer bir söyleyişle, hikmetlerin ve hutbelerin ortak amacı, İslam dinini öğretmektir, denilebilir. Namazın ayrılmaz bir ögesi olan hutbe, Cuma namazının farz kılınmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu konuyu Berki ve Keskinoglu şöyle ifade eder: “Hz. Peygamber'in Kubâ'da ilk işi bir mescit inşa etmek olmuştur. Kubâ'da on günden fazla kaldıktan sonra bir cuma günü Medine'ye hareket eder. Ranûna Vadisi'nde Beni Salim mahallesinden geçerken öğle vakti olmuştur. Hz. Peygamber, Cuma namazının farz kıldığını ashabına tebliğ ederek burada ilk Cuma namazını kılmış ve ilk hutbeyi okumuştur” (2006: 195).

Hutbe, dinî önemi yanında aynı zamanda da devlet yöneticilerinin hükümdarlık sembolüdür. Hükümdarı hükümdar yapan manevi unsur-

lardan biri de, hâkim olduğu sahalarda bulunan tüm camilerde Cuma namazları esnasında adının, unvanlarının ve lakaplarının hutbede zikredilmesidir (Köymen, 1966: 13). İlk Türk İslam devleti olarak kabul edilen Karahanlılar, İslamiyeti kabul ettikten sonra ilk hutbeyi Abbasi Halifesi “Emirül-Mü’minin el-Mu’tazid Billâh” adına okutmuşlardır (Ali b. Salih el-Humeymid, 2001: 5)2. Burada kısaca değinilen olay da gösteriyor ki hutbenin dinî amaçları yanında siyasi fonksiyonları da bulunmaktadır. Bu durum başka bir çalışma konusu olduğundan bu bahis burada sonlandırılmıştır.

Hutbe Hazırlanırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ve Hutbelerde Konu Seçimi

Sadece Cuma ve bayram namazlarında okunan hutbe; Cuma namazlarında farzın öncesinde okunurken, bayram namazlarında, namazdan sonra okunmaktadır. Söz konusu araştırma, her cuma günü Cuma namazında hutbe okunması ve hutbe metni hazırlanması dolayısıyla Cuma hutbeleri esas alınarak yapılmıştır.

Hutbe hazırlanırken planlama aşaması oldukça önemlidir. Planlama; konunun planı, konunun açılımı ve işlenişi, konunun özet sunumu, konu işlenirken başvurulabilecek bazı ayetler, hadisler, şiirler, atasözleri, deyişler veya yararlanılabilecek bazı kaynaklar şeklinde tasnif edilebilir. Hazırlanan plana göre konu seçimi yapıldıktan sonra, planda konunun nasıl işleneceği, ayetlerden, hadislerden ve diğer unsurlardan (şiir, atasözü, deyim, özdeyiş vs.) ne kadar yararlanacağı belirlenir. Hutbelerde konu seçimi çok önemlidir ve çok farklı konular ele alınır. Yapılan tarama sonucunda

İslamiyet ve onun gerekleri (namaz, oruç, hac, zekât, vb.) başta olmak üzere “sağlık, ekonomi, eğitim, sanat, edebiyat, ticaret, ahlâk, tarih, toplum, hukuk” gibi pek çok konunun hutbelerde ele alındığı görülmektedir. Ancak konu seçiminde birçok faktör rol oynamaktadır. Şimdi sırasıyla bunlar incelenecektir.

Hutbeler ilk olarak merkezden (DİB)3 ülke geneline dağıtılmaktayken; 2006 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından il müftülüklerine bölgesel hutbe düzenlenmesi konusunda çeşitli yetkiler verilmiştir4 (Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, 2006: R10/26). Diyanet İşleri Başkanlığının 2007 yılında yayınladığı “Başkanlık Hizmetleri” konulu genelgede, hutbelerin hazırlanmasıyla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Her ilde il müftüsünün başkanlığında valilik onayı ile en az dört, en fazla yedi kişiden teşekkül eden “**İl Hutbe Komisyonu**” oluşturulacak, ilde okunacak hutbeler, İl Hutbe Komisyonu tarafından hazırlanacak ve okutulması sağlanacaktır5 (Madde: 11/1, Sayfa: 7).

Diyanet İşleri Başkanlığının bu uygulamasının pek çok amacı bulunmaktadır. Bölgesel sorunların camilerde çözüme kavuşturulmasını amaçlayan Diyanet; dinin, bozulan sosyal düzeni tekrardan sağlayabileceğini düşünerek il ve ilçe müftülüklerini hutbe hazırlamadan sorumlu hale getirmiştir. Yine 2006 yılı ve öncesi merkezden hazırlanıp tüm Türkiye’ye dağıtılan tek bir hutbe metninden dolayı bir takım çatışmalar yaşanmaktaydı. Sözü edilen bu değişiklik ile dinî uygulamalardan kaynaklanan (mezhep farklılığı) bu çatışmaların önüne ge-

çilmek istenmiştir. Ancak merkezden hazırlanan hutbeler çeşitli avantajlar içermekle beraber birtakım dezavantajları da içinde bulundurmaktadır. Ülke genelini ilgilendiren bir konu hutbede ele alındığında daha faydalı olmaktadır. Örneğin; dini ve millî bayramlar, sağlık ve ekonomi alanındaki gelişmeler gibi. Ancak bölgesel farklılıklar düşünüldüğünde bazı değişiklikler gereklidir. Bölgelere göre ürünlerden alınan zekât miktarı, ürünün çeşidine göre değişiklik göstermektedir. İç Anadolu Bölgesinde buğday üretimi yapan bir çiftçiye hazırlanan “Zekât” ana başlığı altında, “*buğday için zekât miktarı*” konulu hutbe metni, Karadeniz Bölgesi için uygun değildir. Çünkü Karadeniz Bölgesinde çiftçiler, fındık ve çay tarımıyla uğraşmaktadır. O halde Karadeniz Bölgesinde hazırlanan hutbe, “*çay ve fındık tarımı yapan çiftçilerin zekât miktarı*” konulu olmalıdır. Burada kısaca örneklendirilen durum tüm bölgeleri kapsar.

Hutbe, konunun önemine göre, 10 ila 20 dakikalık bir zaman dilimini kapsarken Cuma ve bayram namazlarında cami imamı ya da müezzini tarafından okunur. Hutbe hazırlamada bir başka önemli mevzu da hutbelerin aylık olarak hazırlanmasıdır. İl müftülüklerince önceden belirlenmiş hutbe hazırlama komisyonları, içinde bulunulan tarihleri ve önemli olayları da dikkate alarak bir ay içinde okunacak hutbe metinlerini hazırlar. Ancak yaşanan ay içerisinde, tüm toplumları ilgilendiren önemli bir gelişme olursa (savaş, hastalık vb.) hutbelere eklemeler yapılabilir ya da ilgili komisyonda alınan karar doğrultusunda hutbeler tamamen değiştirilebilir.

Hutbelerde konu seçimi yapılır-

ken çoğunlukla dinden, tarihten, sağlıktan, ekonomiden, vb. yararlanılır. Dinî bilgiler (namaz, oruç, hac, zekât), bayram günleri (millî ve dinî bayramlar), tarihte yaşanan önemli gelişmeler (savaşlar, göçler), sağlık alanında yapılması gerekenler (hasta sağlığı, temizlik, hastanelerin önemi, şiddet ve çocukların sünnet edilmesi), ekonomik gelişmeler (işsizlik, milli gelir ve israf) hutbelere konu olabilir. Bu konuların seçiminde hiç şüphesiz en önemli nokta içinde bulunulan tarihtir. Ekim ayı hutbesi, eylül ayı sonlarına doğru hazırlandığı için hutbe hazırlanırken bu aydaki önemli tarihler ve bu günlerde yaşanacak gelişmeler ele alınır. Örneğin; ekim ayının ilk Cuma namazında hutbe konusu “yaklaşan kış mevsimi ve gerekli hazırlıkların yapılması” olabileceği gibi, aynı ayın son Cuma namazında ise Cumhuriyetin 29 Ekim 1923’te ilanından dolayı “Cumhuriyet Bayramı” hutbenin konusu olabilir.

Hutbelerde konu seçimine yönelik son olarak söylenmesi gereken bir husus da aynı hutbede birden çok konunun ele alınmasıdır. Bir hutbe, içinde bulunulan tarihin anlam ve önemine göre birden çok konuda hazırlanabilir. Aynı tarihte hem dinî hem de millî bayram olabilir. 2011 yılında kutlanan Ramazan Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı ile aynı güne rastlamış ve hutbede her iki konuya da değinilmiştir. Hutbenin ilk bölümünde Ramazan Bayramına kavuşmanın mutluluğu ele alınırken ikinci bölümünde Türk Ordusunun kahramanca mücadelesi anlatılmıştır.

Hutbe hazırlanırken önemli mevzulardan birisi de hutbeyi hazırlayan görevlilerin Tekke edebiyatı konusundaki bilgisidir. Çünkü hutbeye uygun

öğütleri ve şiirleri seçmek, seçilen örneklerin metinle bağlantısını oluşturabilmek uzmanlık gerektiren bir durumdur. İncelenen tüm hutbe metinleri, yukarıda sıralanan özellikler göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Cuma Hutbelerinin Öğreticilik İşlevi

Bu bölümde makalede incelenen hutbe metinlerinde kullanılan dinî tasavvufî metinler ve bu metinlerin hutbelerdeki öğretici işlevi incelenmiştir. Hutbeler camilerde ibadetin bir ögesi olarak Cuma namazından önce ve bayram namazından sonra okunmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde camiler “*yaygın eğitim*” kurumları arasında gösterilebilir. “*Camiler, ibadet yeri olma özelliği yanında, din eğitiminin temel konuları olan; iman, ibadet, ahlak açısından insanın ruhen ve bedenen işlendiği, bir bakıma halk eğitiminin en geniş biçimde yapıldığı, toplu eğitim merkezlerinin başında gelmektedir*” (Doğan, 1999:491). Bu yargı doğrultusunda hutbelerin öğretici bir işlevinin olduğu açıktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde “Tekke edebiyatı metinleri, Cuma hutbelerinde neden kullanılmaktadır?” sorusuna en uygun cevap, Tekke edebiyatı metinlerinin pek çoğunun dinî konular temelinde oluşması, eğitici ve öğretici (İslam dinini öğretme, iyi insan yetiştirme) bir içeriğe sahip oluşu, yani hikmetli oluşu olarak verilebilir. Dinî Tasavvufî edebiyat ürünleri olarak değerlendirilen eserler de Cuma hutbeleri gibi öğretici bir amaç taşımakta ve bundan dolayı nasihatnâme olarak adlandırılmaktadır. “*Nasihatnameler, büyük ölçüde dinî-tasavvufî inançların, gelenek ve örfün sınırlarını çizdiği*

ahlâkî kuralların bireylere aktarıldığı eserlerdir. Bu tür eserlerdeki temel gaye öğreticiliktir.” (Gökalp 2009:522).

Yesevi'nin, Mevlâna'nın, Hacı Bektaş Veli'nin, Yunus Emre'nin, Pir Sultan Abdal'ın, Süleyman Çelebi'nin ve diğer mutasavvıf şairlerin eserlerini yazarken güttükleri temel gaye İslamın kutsal kitabı olan Kur'an ve onun herkesçe anlaşılabilen dilini açıklamak, İslamın temel akidelerini öğretmek, onları yanlışlardan uzaklaştırmak, yani doğruyu öğretmek için nasihat etmektir. Allah'ın “varlığını ve birliğini” konu alan bir hutbe metninde birçok açıklamaya yer verilebilir. Zâti sıfatlardan olan, “*Vücut, Kıdem, Beka, Vahdaniyet, Muhalefetün Lil Havadis, Kıyam Binefsihi*” ya da “*tevhid, vahdet*” veya İhlâs Suresinden alınan “*Kul hüvallahü ahad*” ayeti sadece dinî eğitim alan veyahut dinî kitaplarla kendini geliştiren kişilerin bileceği kelime ve kelime yapılarıdır. Sınırlı sürede hutbe sunmakla görevli olan imam ya da vaiz, birçok açıklamaya ihtiyaç duyan bu kavramları anlatırken zorlanacak, dinleyici konusunda olan cemaat de ister istemez anlama yönünden sıkıntılar yaşayacaktır. Ancak Yunus Emre'nin: “*Salınır Tûba dalları / Kur'an okur hem dilleri / Cennet bağının gülleri / Kokar Allah deyü deyü*”, şiiri tüm varlıkların Allah'ın bir tecellisi olduğunu, yani Allah'ın evrenin tek yaratıcısı olduğunu estetik ve anlaşılabilir kısa ifadesi olduğundan okuyucuyu ve dinleyiciyi anlama ve anlatma yönünden herhangi bir sıkıntı yaşamayacaktır. Burada kısaca örneklendirilmeye çalışıldığı gibi Tekke edebiyatı hutbelerde bu ve benzeri yönlerden ele alınarak öğretici işleviyle kullanılmaktadır.

Son olarak değinilecek bir başka husus da şudur: Bu araştırma her ne kadar Dini-Tasavvufî edebiyat metinlerinin Cuma hutbelerindeki öğretici yönünün tespiti üzerine gerçekleştirilmiş olsa da inceleme esnasında sözlü kültür ürünlerine (atasözü, özdeyiş), Divan edebiyatı, Millî edebiyat, Cumhuriyet Dönemi edebiyatı metinlerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada, genelden özele yaklaşımı çerçevesinde bahsi geçen metinlerden de örneklem amaçlı yararlanılmıştır.

Merkezden Hazırlanan Hutbeler ve Öğreticilik

“Ağaç Sevgisi” konusunda hazırlanan hutbe metninde şu bilgiler yer almaktadır: Ağaçlar havanın karbondioksitini alıp havaya oksijen verir. Ağaçlar bu işleviyle doğal bir süzgeç vazifesi görürler. Bundan dolayı ormanlara ülkelerin akciğerleri denir. Ayrıca kâğıtta, boyada, gemi yapımında, sanayinde, inşaatta ve daha birçok alanda ağacın yerini dolduracak başka bir materyal mevcut değildir. Elimizdeki kalem, okuduğumuz kitap ve evimizin çatısında da ağaçlardan yararlanılmaktadır. Şu atasözünü ağaçların işlevi konusunda ne kadar da özlüdür: “Ağaç, yavrularımızın beşiği, kapımızın eşiği ve aşımızın kaşığıdır” (DAD7, Mart 1999: Sayfa:7). Türk kültürü incelendiğinde ağaçların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un “ağaç kovuğunda eşi olacak kızı bulması ve evlenmesi”⁸, yine Dede Korkut Hikâyeleri’nde dua bölümlerinde tekrarlar⁹ “Gölgeli büyük ağacın kesilmesin” duası ve diğer birçok yerde kutsal ağaç motifleriyle karşılaşılır (Ögel 2003: 117, Ergin 2008: 36). Ağaçla ilgili burada değini-

len tüm özellikler, çalışmanın giriş bölümünde değinilen İslam öncesi inanç sisteminde olan tabiat kültüleriyle ilgilidir. Burada da görüldüğü gibi dinin değişmesi, kültürel belleğin aktarımı ve yaşatılması önünde bir engel değildir.

“İslam’da Çocuk Terbiyesi” konusunun işlendiği hutbede, çocukların ruh ve beden sağlığını olumsuz yönde etkileyen her türlü etkiden korunmasının önemli bir husus olduğu; bu sebeple içki, sigara gibi zararlı maddelerin çocuklara satılmaması konusunda herkesin duyarlılık göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, çocukları zararlı yayınlardan korumak, (şiddet ve müstehcenlik içeren sahneler) yani mümkünse bu yayınlara izlemelerini engellemek gerektiği ifade edilmiş, bu konuda toplum olarak herkese, bilhassa anne ve babalara büyük sorumluluk düştüğü belirtilmiştir. Bu bağlamda hutbe şu atasözünü ile desteklenmiştir: “Eğri ağacın doğru gölgesi olmaz” (DAD, Nisan 2003). İncelenen bu hutbede çocuk terbiyesi konusunda nelerin yapılması gerektiği üzerinde durulmuş ve anne baba sorumluluğu veciz bir ifade ile ele alınmıştır. Bu özlü sözün bir benzeri de “Anasına bak kızını al” ifadesidir. Araştırmada merkezden (DİB) hazırlanan hutbelerde Tekke edebiyatından farklı olarak Divan edebiyatı, Millî edebiyat, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı döneminde oluşmuş birçok şiire de rastlanılmıştır. Bunları da birer örnekle incelemek yararlı olacaktır.

“Çevre Sağlığı” konusunun işlendiği bir hutbede Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Divan şairi Kanûni’nin bir beyti kullanılarak hutbenin anlamı güçlendirilmiştir. Sağlık her

şeyin başıdır. Sağlıklı bir yaşam çevre temizliği ve çevre sağlığından geçer. Zira Kanûni bu konuda şu beyti söylemiştir: “*Halk içinde mu’teber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhât gibi*” (DAD, Haziran 2000: Hutbe 1).

“Çanakkale Zaferi” konusunda hazırlanan hutbe metnine, millî şairin dizeleriyle ayrı bir zenginlik katılmıştır. Mehmet Akif Ersoy’un: “*Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ*” diyerek tarif ettiği Haçlı ordularının Müslümanlığı ve Türklüğü yok etmek amacıyla ellerindeki bütün savaş araçlarıyla karadan, denizden ve havadan saldırdığında: “*Şu karşıımızdaki mahşer kudursa çıldırsa / Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırırsa / Cehennem olsa gelen bağrımızda söndürürüz / Bu yol ki Hak yoludur, dönmek bilmez yürürüz*”, diyerek bütün gücüyle düşmana karşı koyduğu o kara günlerde sözlerini şu şekilde sürdürerek: *Değil mi cephemizin sinesinde iman bir / Sevimme bir, acı bir, gaye aynı vicdan bir / Değil mi sinede birdir vuran yürek yılmaz / Cihan yıkılrsa emin ol, bu cephe sarsılmaz*”, diyerek Çanakkale Zaferi’ni daha anlamlı bir şekilde anlatmıştır (DAD, Mart 2000: Hutbe 2). Görüldüğü üzere Akif’in dilinde “Çanakkale Destanı” şiir dilinin sağladığı veciz ifadelerle ayrı bir öğreticilik kazanmıştır.

“İstanbul’un Fethi” konusunda hazırlanan hutbede İstanbul’un Fethi’nin tarihteki önemine değinilmiş, bu olayın bütün yönleriyle anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanında geleceğe hazırlanmak için de İstanbul’un Fethi’ni gerçekleştiren kahramanların, sahip olduğu değerlerin gençlere anlatılması gerek-

tiği belirtilmiştir. Bu maksatla İmam Hatip, hutbeyi Arif Nihat Asya’nın aşağıdaki şiiriyle tamamlamış ve İstanbul’un Fethi’nin önemini kavratmaya çalışmıştır: “*Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden / Senin de destanını okuyalım ezberden / Haberin yok gibidir taşıdığın değerden / Elde sensin, dilde sen, gönüldesin baştasın / Fatih’in İstanbul’u fethettiği yaştasın*” (DAD, Mayıs, 2004: s.14). Buraya kadar değerlendirilen Türk edebiyatının çeşitli evrelerinde oluşturulan edebiyat ürünleri, Cuma hutbelerinde öğretici amaçla kullanılmıştır. Şimdi de Dinî-Tasavvufî edebiyat ürünleri, bu maksatla irdelenecektir.

“Kâinat ve İnsan” konusunda hazırlanan hutbede, kâinatın sırları ve yaradılışın kutsallığı ele alınarak, kâinatın ve insanın çözülmesi gereken birçok sırta sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu sırların hikmetinin düşünülmesi gerektiği söylenerek, Allah’ın varlığını ve eşsiz kudretini ispatlayan en önemli delillerin kâinatın yaratılışı ve kâinatta olan olaylar olduğu söylenerek, gerçek huzurun ve saadetin sadece kâinattaki eşsiz sanatı görebilmek mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu kapsamda kişinin öncelikle kendini bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü “*Nefsini bilen, Rabbını da bilir.*” sözü gereği gerçeğin sırrı yine kişidedir. Yunus Emre’nin “*Yaratılanı hoş gör yaratandan ötürü*” sözüyle yaratılan her şeyde Allah’ın bir sırrı olduğu vurgulanarak “*yaratılmışı*” sırf bu yüzden saygı gösterilmesi gerektiği anlatılmıştır (DAD, Aralık 1999: s.108).

“İrşad ve Davet Sorumluluğu” konusunda hazırlanan hutbe metninde, irşadın ve İslamiyet’e davetin önemi

üzerinde durulmuştur. Diyanet sözlüğünde İrşad, “*müslümanlara doğru yolu göstermek ve onları dinî görevleri hakkında aydınlatmak*” şeklinde tanımlanmıştır. (<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/DiniBilgilerDetay>). Sözü edilen hutbede, insan aklının değeri üzerinde durularak, insanın birçok sorununa akli sayesinde çözüm bulabileceği vurgulanmıştır. Ancak sadece akıl bile her zaman doğruya ulaşmada yardımcı olmayabilir. Bu nedendir ki Allah, doğru yolu göstermek üzere çok sayıda Peygamber göndermiştir. Aklın sınırlı kaldığı durumlarda bu görevi Allah tarafından insanlığa gönderilen Peygamberler üstlenmiştir. Bu doğrultuda “*Öğüt ver; doğrusu öğüt inananlara fayda verir.*” (Zâriyât, 55.) ayetiyle öğüdün önemi vurgulanmıştır. İnsanoğlu geçmişte peygamberler sayesinde dinî öğrenmiş ve yaşamıştır; bugün de dinin emir ve yasakları yanında güzelliklerini de insanlara anlatacak, din hizmetini ihlâs ve samimiyetle yerine getirecek gönül erlerine ihtiyaç duyulmaktadır, sözleriyle mutasavvıfları önemi vurgulanmıştır. Nitekim “*Yaratılanı yaratandan ötürü hoş gören*” Yunus Emre, “*kapısını ve gönlünü herkese açan*” Mevlâna, “*baba şefkatiyle herkesi kucaklayan*” Hacı Bektaş Veli gibi, özü-sözü, eylem ve söylemi birbiriyle uyumlu gönül erlerinin toplum için büyük kazanım olduğu söylenmiştir (DAD, Mart 2006: s.14). İnsanlığa dinî öğretinin ve yaşatanın sadece Peygamberler olmadığı bu sebeple de din büyüklerinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu hutbe metninde görüldüğü üzere mutasavvıfların sadece eserleriyle değil faaliyetleriyle de dinî öğretilere katkıda buldukları anlaşılmıştır.

“*Söz Söyleme Sorumluluğu*” konusunda hazırlanan hutbe metninde, Atalarımız: “*Kılıç yarası onulur, dil yarası onulmaz. Tatlı dil yılanı deliğinden kötü söz ise insanı yoldan çıkarır*”, diyerek söz söylemenin ne kadar büyük bir sorumluluk gerektirdiğini ortaya koymuşlardır. Söz söylemenin önemi konusunda saatlerce yapılan bir konuşma, yeterince etkili olmayabilir; ancak görüldüğü gibi atasözlerinden, özdeyişlerden yararlanılarak konu üç cümleyle özetlenmiştir. İnsanoğlunun düzgün, anlamlı ve insanî değerler ölçüsünde konuşması gerektiği, özlü sözlerle anlatılırken; Ahmet Yesevi’den alınan hikmet örneğiyle söz söyleme sorumluluğu daha da pekiştirilmiştir. Yesevi, söz söylemeyi şöyle tarif etmektedir: “*Aman sözünüz aydın olsun, öz olsun / Işık saçsın; bakan köre, göz olsun*, (DAD, Eylül 2003: s.11). Anlaşılması güç olan bir konunun kısa sürede zengin kültür birikiminden yararlanılarak anlatılması, hutbe okuyan imam veya vaizin işini kolaylaştırmaktadır; çünkü imam veya vaiz Cuma namazına ayrılan kısa sürede hutbenin konusunu açıklamakla görevlendirilmiştir. Bu durum (kısa sürede bilgilendirme görevi) tüm hutbe örnekleri için geçerlidir.

“*Peygamber Sevgisi*”nin ele alındığı bir hutbede, peygambere duyulan sevgi, Yunus Emre’nin “*Aşkına Muhammed’in*” adlı ilâhisindeki “*Hak yarattı âlemi aşkına Muhammed’in / Ay ve günü yarattı şevkine Muhammed’in / Yeşerir dağ ve taşlar, yemiş verir ağaçlar / Aşkına Muhammed’in...*” dizeleriyle dile getirilmiştir (DAD, Mart 2000: Hutbe:4). Bilindiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v.) insanlığa gönderilen son peygamber-

dir. İslami gelenekte peygambere, eşi benzeri olmayan bir sevgiyle bağlılık söz konusudur. Bunun en önemli nedeni, insanlığın tek yaratıcısı olan Allah'a ve onun lütuflarına ulaşmada Hz. Muhammed'in, (s.a.v.) insanoğluna şefaathçi olacağı inancıdır. Bundan dolayı birçok şair Hz. Muhammed (s.a.v.) temalı şiirler yazmıştır. Ama görüldüğü gibi Yunus Emre peygamber sevgisini çok net ve güzel bir Türkçeyle dile getirmiştir. İmam veya vaiz, peygamber sevgisini anlatırken Yunus'un Hz. Muhammed'e duyduğu sevgiden yararlanmıştı. Evrenin, ay ve günün, peygamber aşkı için yaratıldığı, dağ ve taşlarda yeşeren ağaçların peygamber sevgisiyle meyve verdiği anlatılmış, yer ve göğün dahi peygambere sevdalı olduğu dile getirilmiştir. Bunun dışında Hz Muhammed'in doğumunu anlatan Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve diğer Tekke şairlerinin eserlerinde de peygamber sevgisi eşsiz bir şekilde işlenmiştir.

"*İnsan Sevgisi*" konusunda hazırlanan bir başka hutbe metninde, İslam dininin güzel öğütlerinden ilham alan mutasavvıf şairlerin insan sevgisi konusundaki veciz ifadeleri örnek verilmiş ve insan sevgisi teması zengin bir ifade biçimiyle anlatılmıştır. Bu amaçla "*Yaratılanı severiz yaratandan ötürü*" diyen Yunus Emre, "*Bu kapı ümitsizlik kapısı değildir / Ne olursan ol yine gel*" diyen Mevlâna ve "*Bir olalım, iri olalım, diri olalım*" diyen Hacı Bektaş Veli, başta insan olmak üzere yaratılmışın her türlüşünü sevmeyi öğütlemişlerdir. Sevginin her derde deva olduğunu söyleyen Mevlâna, sevgi konusunda şunları söylemiştir: "*Sevgi; acıyı tathıya, bakırı altına, hastalığı şifaya, zindanı saraya, belayı nimete*

ve kahrı rahmete dönüştürür". İnsanı hayata bağlayan zincirin en güçlü halkası ve insanı yaratana ulaştıracak en sağlam merdiven de yine "*sevgi*"dir. Görüldüğü gibi sevgiye büyük önem veren İslam dinî, mutasavvıf şairlere ilham kaynağı olmuştur. Aynı hutbenin devamında gönüllerin herkese açılması gerektiğinden bahsedilmiş ve gönüllerin tüm insanlığa nasıl açılacağını (düşmanlıktan, fitne ve fesat düşüncelerden uzak durma) ise Hak âşığı Yunus Emre'nin, "*Gelin tanış olalım / Yâd isek bilişelim / Sevelim sevillelim / Dünya kimseye kalmaz*" sözleriyle anlatılmıştır (DAD, Aralık, 2005).

"*Ailede Devamlılığı*" konusunda hazırlanan bir hutbede, aile yapısının öneminden söz edilmiştir. İslam dinî aileye ayrı bir önem verir. Çünkü aile toplumun en küçük yapı taşıdır. Toplumun da bir aile olduğu düşünülürse, ailedeki en küçük problemlerin topluma yansıtacağı unutulmamalıdır. Eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmemesi çözülmesi imkânsız problemlere yol açar. Aile devamlılığı için bazı sorunlar büyütülmemeli ve aile yapısı korunmaya çalışılmalıdır. Çünkü ailelerin boşandığı bir toplumda, toplumsal çöküş hız kazanır. Huzur ve mutluluk ikliminde yaşansın diye kurulan evlilik hayatı, bazı sebeplerden dolayı istenildiği gibi devam etmeyebilir. Her insanın diğerinde hoşlanmayacağı bir huy bulunabilir. İnsanlar, sadece hoşlanılmayan huyları ön plana çıkararak huzursuzluğa neden olmak yerine Yunus Emre'nin "*Yaratılanı hoş gör Yaratandan ötürü*" anlayışı ile başta aile üyelerimize ve diğer tüm insanlara karşı hoş görülü olmaya çalışmalıdırlar (DAD, Kasım, 2005).

Çalışmanın ilk bölümünde merkezden (DİB) hazırlanan hutbe örnekleri incelenmiştir. İncelenen metinlerin tamamı öğretici işlevi olan metin türleridir. Bu metinlerin hutbelerde kullanılarak hutbenin öğretici yönünün zenginleşmesi sağlanmıştır. Hutbelerde kullanılan bu metinler, şiir dilinin anlatım güzelliği ve gücü sayesinde hitap edilen kitleyi (cemaati) etkileyerek öğretici bir işlev yüklenmişlerdir. Hutbe hazırlayan görevliler, bahsedilen durumları göz önüne alarak, hazırladıkları hutbelerde bu metinlere sıklıkla yer vermişlerdir. Hutbelerde şiirlere yer verilmesi, hutbe hazırlayan görevlinin şiir bilgisiyile doğru orantılıdır. Çünkü incelenen bazı hutbelerde birden çok mutasavvıf şairin şiirlerine yer verilirken bazı hutbelerde ise ya sadece bir tane şiire yer verilmiş ya da şiire hiç yer verilmemiştir.

İl Müftülüklerince Hazırlanan Hutbeler ve Öğreticilik

2006 yılından itibaren hutbeler, il müftülüklerince hazırlanmaya başlamıştır. Bu durum geniş bir alanda birçok hutbe metninin incelenmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin bütün bölgelerini temsil eden örnekler seçilmiş bu örneklerden çalışmayı en zengin biçimde örneklendireceği düşünülen hutbe metinleri ele alınmıştır. Merkezden hazırlanan hutbelerde olduğu gibi il müftülüklerince hazırlanan hutbelerde de Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı metinleri sıklıkla kullanılmıştır.

"Kendini Bilmek" konulu hutbe metninde birçok özdeyişe ve Yunus Emre'nin bir ilahisine yer verilmiştir. Esen'e göre: Kendini bilmek, olgunlaşma göstererek, maddî tabiatan

(mâsivâdan) maneviyata (gerçek olan öz'e) doğru bir seyir takip eder. Esen, kısaca olgunlaşmayı Mevlâna'nın, *"hamdım, piştım, yandım"* deyişiyile ve *"Kendini bilen, Rabbini bilir"* şeklindeki vecizeyle özetler. Hutbenin devamında kendini bilmenin önemi ne Yunus Emre'nin ilahisiyle daha da zengin bir anlam kazandırılmıştır. *"İlim, ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsen / Ya nice okumaktır / Okumaktan murat ne? / Kişi Hakkı bilmektir / Çün okudun bilmezsin / Ha bir kuru emektir"* (Ankara, 21. 01. 2011). Yapılan bütün faaliyetlerde öncelikle kişinin kendini bilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Kişi kendini bildiği için düşüncelerini de bu doğrultuda ifade eder. Düşüncelerin doğru bir biçimde ifade edilmesi anlaşabilmeyi de beraberinde getirmektedir.

Konuşmak bir iletişim türüdür. *"İnsanlar konuşa konuşa anlaşır"* ifadesi temel alınarak hazırlanan *"Sorunları Konuşarak Çözmek"* konulu hutbede, konuşmanın öneminden bahsedilmiştir. En büyük sorunlar kavga yerine, konuşarak çözülebilir. Kavga hem madden hem manen yıpranmaya neden olmaktadır. Kavga etmek yerine, konuşmak ve hoşgörülü olmak tercih edilmelidir. Konuşmak gibi dinlemek de ayrı bir erdemdir. Konuşma denildiğinde kişi sadece kendisi konuşmamalıdır. Başkalarının fikir ve düşüncelerine de değer vermeli, en azından dinleme nezaketinde bulunmalıdır. Yunus Emre bu konuda şöyle demektedir: *"Gelin tanış olalım / İşi kolay kılalım / Sevelim sevelim / Dünya kimseye kalmaz"* (Adana 02.01.2010).

Konuşmak gibi bir başka önemli

konu da “*Duyarlı Olmak*”tır. Bu konuda hazırlanan hutbe metninde Âşık Hüdai'nin şiiri, hutbeye ayrı bir zenginlik katılmıştır. “*Faydası olmayan bahardan, yazdan / Yüce dağ başının kışı makbuldür / Câhilin yaptığı sohbetten sözden / Âlimin hayali, düşü makbuldür / Lokma yeme muhannetin elinden / Kurtulamazsın sonra acı dilinden / Namertlerin kaymağından, balından / Merdin kuru, yavan aş makbuldür / Hudai söyler incecikten / Hal ehli olmayan ne bilir halden / Bilgisiz, duygusuz, hoşgörüsüz kul'dan / Ölülerin mezar taşı makbuldür*” (Diyarbakır 05.02.2010). Dolayısıyla şiir incelendiğinde duyarlı olmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kişi çevresinde yaşadığı maddi ve manevi bağlarla düşünüldüğünde anlamlıdır.

“*Hasta Ziyareti*” konusunun işlendiği bir hutbede, İmam Hatip, hasta ziyaretinin önemini Yunus Emre'nin şu ilahisiyle anlatmıştır: “*Bir hastaya vardın ise / Bir içim su verdin ise / Yarın anda karşı gele / Hak şarabın içmiş gibi*” (İstanbul 03.06.2011). Herkesçe bilindiği üzere herhangi bir hastalıkla mücadele eden kişinin en büyük ilacı moraldir. Dolayısıyla burada hasta ziyaretlerinin büyük önem taşıdığı anlatılmak istenmiştir.

Hz. Peygamberin doğum günü olarak kutlanan “*Mevlid Kandili*”nin ele alındığı bir hutbede, kandillerin önemi anlatılmak istenmiştir. İslam dinî çerçevesinde düşünüldüğünde kandil geceleri ayrı bir dinî coşkuyu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Hz. Peygamberin doğumuyla zulmet perdesinin aralandığı, gecelerin gündüz olduğu; kâinatın kelime kelime; cümle cümle, okunur bir kitap haline geldiği, her şeyin yeniden dirildiği ve gerçek

değerini bulduğu Süleyman Çelebi'nin Mevlid'iyle kısaca anlatılmıştır. “*Yaratılmış cümle oldu şâduman / Gam gidüp âlem yeniden buldu cân*” (İzmir 06.03.2009).

Bir başka hutbede “*Kelime-i Tevhîd*” konusu işlenmiştir. Bu hutbede, Allah'ın birliği Yunus Emre'nin şu ilahisiyle anlatılmıştır: “*Taşdı rahmet deryâsı / Gark oldu cümle âsi / Dört kitabın ma'nâsı / Lâilâhe illallah*” (İstanbul 05.11.2010). Kelime-i Tevhîd, Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hâk peygamber olduğuna inanmayı ifade etmektedir. Yunus Emre'nin “*Taşdı Rahmet Deryası*” adlı ilahisinden alınan bu dörtlükte, Allah'ın varlığı kısa ve anlaşılır bir biçimde ifade edilmiştir.

“*İstanbul'un Fethi*”ni konu alan bir hutbede, fethin tarihi ve İslamî sonuçları değerlendirilmiştir. İstanbul'un Fethi, tüm İslâm dünyası için ayrı bir önem taşır. Çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde İstanbul'u fetheden komutanları ve askerleri övmüştür. İstanbul'un Fethi'nden sonra Osmanlı Devleti, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimleri de koruma altına almıştır. Fetihle gelen yeni yönetim, gayrimüslimleri dâhi can, mal, namus ve inanç yönünden koruma altına almıştır. Bu durum Yunus Emre'nin, “*Dostun evi gönüllerdir / Gönüller yapmaya geldim*” ilâhisiyle veziz bir şekilde ifade edilmiştir (Konya, 28.05.2010).

“*Hz. Mevlana ve İnsan Sevgisi*” konulu hutbede, Mevlâna şu şekilde tanıtılmıştır: “*Mevlâna medresede âlim, camide vaiz, evde iyi bir eş ve örnek bir baba, altmış bin beytin üzerindeki manzum eserleriyle büyük bir şair, mutasavvıf, mana eri ve gönüller sultanıdır.*” Mevlâna'nın Kur'an

ve Hadislerden ilham aldığı şu dört-
lüğünden hareketle ifade etmiştir:
“*Canım bedenimde oldukça Kur’an’ın
kuluyum / Seçilmiş Muhammed’in
yolunun toprağıyım / Birisi, sözlerim-
den bundan başka bir söz naklederse /
Ondan da şikâyetçiyim ben, bu sözden
de şikâyetçiyim.*” Mevlâna, İslamın bir
bendesini, bir neferidir. O İslâm’ı anlat-
maktan asla yılmaz, ona göre sevgi ve
aşk sadece ilâhi olana duyulur. İnsan
ilahi olanı kavrayabildiği zaman yani
dinini öğrendiği zaman, gerçek sevgi-
yi yaşar ve gönlü insanlık sevgisiyle
dolar. Mevlâna; “*kadın-erkek, çocuk-
yaşlı, hasta-sağlıklı, Müslüman-Hris-
tiyan, iyi-kötü, zengin-fakir, sultan-kul
demeden*” her insanı Allah’ın nurun-
dan bir parça olarak görür. Hutbe
Mevlâna’nın şu öğütleriyle tamam-
lanır: “*Cömertlik ve yardım etmede
akarsu gibi ol / Şefkat ve merhamette
güneş gibi ol / Başkalarının kusurlarını
örtmede gece gibi ol / Hiddet ve
asabiyette ölü gibi ol / Tevazu ve alçak
gönüllülükte toprak gibi ol / Hoşgörü-
lülükte deniz gibi ol / Ya olduğun gibi
görün ya görüldüğün gibi ol*” (Konya
17.12.2010). Hutbenin, “Mevlâna ve
İnsanlık Sevgisi” konulu olması hase-
biyle, hutbe, Mevlâna’nın bu konuda-
ki sözleriyle desteklenmiştir. İnsanlık
sevgisi hutbede kısa ve öz biçimde dile
getirilmiştir.

“*Mevlâna ve Hoşgörü*” temasının
işlendiği bir hutbede, hoşgörü tim-
sali olan Mevlâna’nın bütün insan-
lığa hitabı kullanılmıştır. Hutbede,
Mevlâna’nın tarihte daima ismi rah-
metle anılan, hayatlarından örnek
kesitler sunulan değerli şahsiyetler-
den biri olduğuna vurgu yapılarak,
Mevlâna ve benzeri mutasavvıfların
ve erenlerin, ilâhi lütfâ, sevgi ve rıza-

ya nail olan, Kur’an-ı Kerim’in ifade-
siyle “*Kendilerine nimet verilen kimse-
ler*” olduğu söylenmiştir. Onlar, Allah
ve Resulüne uyarak ideal İslamî hayat
tarzını benimseyerek yaşamışlardır.
Sözü edilen bu ulu şahsiyetlerin her
biri topluma yol gösteren neferlerdir.
Mevlâna kardeşlikte sınır tanımaz;
şöyle ki: “*Gel, gel ne olursan ol yine gel
/ İster kâfir, ister Mecûsi, ister puta
tapan ol yine gel / Bizim dergâhımız
ümitsizlik dergâhı değildir / Yüz kere
tövbeni bozmuş olsan da yine gel*” söz-
leriyle hoşgöründe her türlü sınırın
kaldırılması gerektiğini ifade etmiş-
tir. Gerçek hoşgörü, koşulsuz sevgiyle
olur ve bu yüzdendir ki Mevlâna tüm
insanlığa şu öğütleriyle seslenir: “*Sev-
gide Güneş gibi ol / Dostluk ve kardeş-
likte akarsu gibi ol / Hataları örtmede
gece gibi ol / Tevazuda toprak gibi ol /
Öfkede ölü gibi ol / Her ne olursan ol /
Ya olduğun gibi görün / Ya görüldü-
ğün gibi ol*” (Trabzon, 15.12.2006). Bu
öğütler, hoşgörünün kapısını ardına
kadar açan tek anahtarlardır.

Sonuç

Araştırmada merkezden (DİB)
1999- 2006 yıllarında hazırlanıp ülke
geneline dağıtılan hutbe metinleriyle
2006-2011 yılları arasında il müf-
tülüklerince hazırlanıp ilçelere, ma-
hallere, köylere vb. dağıtılan hutbe
metinleri incelenmiştir. 2006 yılında
başlatılan yeni uygulamayla il bazın-
da hazırlanan hutbe metinleri çalışma
açısından zengin bir malzeme oluş-
turmuştur. Bu zengin malzeme kar-
şısında örnek seçiminde herhangi bir
kararsızlık yaşanmamış olup örnekler
araştırmanın güvenilirliğini arttırmak
için detaylı tarama sonucu seçilmiş-
tir. İncelenen hutbe örneklerinden şu
sonuçlara ulaşılmıştır: Dinî-Tasavvufi

metinler, hutbelerde sıklıkla kullanılmaktadır. Sözü edilen metinlerin kullanımıyla sıklığı, hutbeyi hazırlayan görevlinin şiir bilgisiyle doğru orantılıdır. Merkezden hazırlanan bazı hutbelerde tasavvufi metinlere ek olarak, atasözü, deyiş ve özlü sözlerden de yararlandığı görülmüştür. Hutbelerde bu tarz ifadelerden yararlanılmasının en önemli nedeni, toplumsal deneyimlerin yaşam haline getirilmesini sağlamaktır. İncelenen hutbe örnekleri, dini-tasavvufi metinlerin kullanımında en çok (bir şair sıralaması yapılacak olursa) Yunus Emre'nin ilahilerinin, Mevlana'nın Mesnevi'sinden seçme "Hamdım, Piştim, Yandım" vb. beyitlerin, Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinin ve Hacı Bektaş Veli'nin özdeyişlerinin tercih edildiğini göstermektedir.

İncelenen hutbeler, öğretici amaçla yönelik olarak Dini-Tasavvufi edebiyat metinleri dışında Divan edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi edebiyatı vb. edebiyat dönemlerine ait metinlerinin de kullanıldığını göstermektedir. Adı geçen dönemlerden seçilen metinlerde, kahramanlık, sağlık ve insan sevgisi, vb. temalar işlenirken bu dönemlerde en çok milli şair Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri tercih edilmiştir. Bunun dışında incelenen hutbelerin gizli işlevleri de bulunmaktadır. İncelenen hutbeler de halkın belleğinde iz bırakan kültürel mirasın (şiir, atasözü, özdeyiş vb.) zengin bir şekilde kullanıldığı ve genç nesillere aktarıldığı (unutulmasını önlemek) dikkatleri çekmektedir. Hasta ziyareti konusundaki hutbede, hasta ziyaretinin komşuluk ilişkilerini geliştirdiği, sadece iyi günlerde değil, kötü günlerde de birlik ve beraberlik düşüncesinin toplumun sözel belleğine yerleştirildiği ve bu yönüyle gelenek ve

göreneğin yaşatıldığı gizli bir başka işlev olarak tespit edilmiştir. Cuma namazının farz ögesi olan hutbelerde amacı gereği dini konuların (kandil ve bayram günleri, Hicret, İslam, Kur'an vb.) fazlaca işlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında hutbelerde, toplumsal (canlılara saygı, hasta ziyareti, sağlığımız ve sigara, söz söyleme sorumluluğu vb.), çevresel, (ağaç sevgisi, çevre sağlığı vb.) ekonomik (tüketim, israf vb.) ve tarihsel (Çanakkale Zaferi, İstanbul'un Fethi, Kurtuluş Savaşı vb.) temaların da azımsanmayacak ölçüde kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın giriş bölümünde değinildiği gibi Dini-Tasavvufi metinler, hutbelerde öğretici işleviyle kullanılmıştır. İncelenen örnekler bu durumun en açık göstergesidir.

NOTLAR

- 1 Berki, Ali Himmet ve Osman Keskinoglu, 2006, Hatemü'l Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- 2 Osmanlı Devleti'nde ilk hutbe için ayrıca bakınız: (http://www.odunpazari.gov.tr/default_B0.aspx?id=190).
- 3 **DİB**: Araştırmada kullanılan kısaltma Diyanet İşleri Başkanlığı demektir.
- 4 Kütahya Müftülüğü bu konuda şu duyuru yayınlamıştır: "Değerli Din Görevlilerimiz, 2006 [yılı'nın] Haziran ayından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığımız hutbe hazırlama görevini il müftülüklerine bırakmıştır. Bu vesile ile her ay din görevlilerimiz tarafından hazırlanan hutbeler, Hutbe hazırlama ve değerlendirme komisyonumuz tarafından incelenmiş ve uygun görülen hutbeler okutulmuştur (www.kutahyamuftulugu.gov.tr/konu/54-hutbe-hazirlama-klavuzu.html adresine 18.01.2013 tarihinde erişildi).
- 5 Bu konuda ana kaynaktan (Diyanet) bilgi almak amacıyla 19.01.2013 tarihinde gönderdiğimiz e-maile İrşat Hizmetleri Daire Başkanı Dr. Dursun AYGÜN, şu yanıtı vermiştir: "İrşat hizmetlerinin önemli bir kısmını oluşturan hutbelerin daha etkin ve verimli hale getirilmesi amacıyla, mahalli ihtiyaçlar ve öncelikler dikkate alınarak cemaati yakından ilgilendiren konuların seçilmesi esasına dayalı olarak 2006 yılı Mayıs

- ayı sonu itibarıyla Başkanlığımızca hutbe hazırlama uygulamasına son verilmiştir. Zikredilen tarihten itibaren hutbelerin hazırlanması, İl Müftülüklerimiz bünyesinde oluşturulan "İl Hutbe Komisyonları"na devredilmiştir. Başta din görevlilerimiz olmak üzere farklı unvanlara sahip görevliler tarafından hazırlanan hutbeler, ilgili komisyon tarafından değerlendirilmekte ve uygun görülen hutbeler il genelinde tüm camilerde okunmaktadır".
- 6 Açıklaması yapılan örnek tarafımca 30 Ağustos 2011 tarihinde Bayram Namazı esnasında tutulan notlara ve gözlemlere dayanmaktadır.
- 7 **DAD:** Diyanet Aylık Dergi anlamında yapılan kısaltmadır.
- 8 Ögel, Bahaddin, 2003, Türk Mitolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayfa:117, isimli eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
- 9 Ergin Muharrem, 2008, Dede Korkut Kitabı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, adlı eserde örnekler bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adana İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu. "Sorunları Konuşarak Çözmek". Adana 08.01.2010.
- Ali b. Salih el-Muheymid. "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları" (Çev. Ali Aksu). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas. Sayfa: (?), 2001.
- Altay Köymen, Mehmet. "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:6, Sayfa: 1-99, 1966.
- Apaydın, Yunus. *İlmihal I İman ve İbadetler (Namaz, oruç)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Berki, Ali Himmet ve Osman Keskinoglu. *Hatemül-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Diyanet Aylık Dergi, *Ağaç ve Ormanların Korunması*, Mart, Sayfa: 7, 1999.
- Diyanet Aylık Dergi, *Ailede Devamlılık Esastır*, Kasım, Sayfa:14, 2005.
- Diyanet Aylık Dergi, *Çanakkale Zaferi*, Mart, Hutbe: 2, 2000.
- Diyanet Aylık Dergi, *Çevre Sağlığı*, Haziran, Hutbe: 1, 2000.
- Diyanet Aylık Dergi, *İnsan Sevgisi*, Aralık, Sayfa: 12, 2005.
- Diyanet Aylık Dergi, *İrşad ve Davet Sorumluluğu*, Mart, Sayfa:14, 2006.
- Diyanet Aylık Dergi, *İslam'da Çocuk Terbiyesi*, Nisan, 2003.
- Diyanet Aylık Dergi, *İstanbul'un Fethi*, Mayıs, Sayfa:14, 2004.
- Diyanet Aylık Dergi, *Kâinat ve İnsan*, Aralık, Sayı: 108, 1999.

- Diyanet Aylık Dergi, *Peygamber Sevgisi*, Mart, Hutbe: 4, 2000.
- Diyanet Aylık Dergi, *Söz Söyleme Sorumluluğu*, Eylül, Sayfa:11, 2003.
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Eğitim Açısından Hutbeler". *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, C. XXXIX, S. 491-533, 1999.
- Esen, Bilal. *Kendini Bilmek*. Ankara: DİB Hutbe Komisyonu Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, 21.01.2011.
- Gökalp, Haluk. "Risâletü'n-Nushiyye'de Tahkiyevî Unsurlar". *Turkish Studies*, Cilt: 4/2 Winter, Sayfa: 518-554, 2009.
- Güzel, Abdurrahman. "Tekke Şiiri". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ankara: TDK Yayınları: Sayı: 445-450/Ocak-Haziran, Sayfa: 251-454, 1989.
- Koç, Ayşe. *İstanbul'un Fethi*. Konya: Merkez Vazisi, 28.05.2010.
- Koçak, İsmail. *Mevlid Kandili*. İzmir Bayraklı Gümüşpala Merkez Camii İmamı (06.03.2009).
- Konya Müftülüğü. *Hız. Mevlana ve İnsanlık Sevgisi*. Konya, 17.12.2010.
- Köprülü M. Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Kurtulmuş, Muhsin. *Hasta Ziyareti*. İstanbul Müftülüğü Nusretiye Camii İmam-Hatibi-Beyoğlu/İstanbul, 03.06.2011.
- Melek, Ali. *Duyarlı Olmak*. Diyarbakır: İl Müftülüğü il Müftüsü, 05.02.2010.
- Pusmaz, Durak. *İslam'ın Özü Kelime-i Tevhid*. İstanbul Haseki Eğitim Merkezi Öğretmeni, 2010.
- Trabzon Müftülüğü. *Mevlâna ve Hoşgörü*. Trabzon, 15.12.2006.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/> [erişim tarihi: 18.09.2011]
- http://www.diyaret.gov.tr/foylvolant/5_yonergeler/10.pdf [erişim tarihi: 20.01.2013]
- <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/diniyayinlar/default.aspx?sayfa=altkategori&id=13> [erişim tarihi: 18.01.2013]
- http://www.diyarbakirmuftulugu.gov.tr/kose_yazarlar_yazi.asp?AAKat=2&AltKat=11&YYGoster=53 [erişim tarihi: 18.01.2013]
- http://www.odunpazari.gov.tr/default_B0.aspx?id=190 [erişim tarihi: 21.01.2013]
- <http://www.trabzonmuftulugu.gov.tr/hutbeler/2006/12/15.htm> [erişim tarihi: 28.01.2013]
- www.adanamuftulugu.gov.tr/FileUpload/ds24255/File/sorunlari_konusarak_cozmek.doc [erişim tarihi: 19.01.2013]
- www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/dosyalar/K31122010.doc [erişim tarihi: 19.01.2013]
- www.diyaret.gov.tr/foylvolant/6_genelgeler/dis_genelge_2007.doc [erişim tarihi: 22.01.2013]